

De Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC)

C.D.J. Bulten en C.J.H. Jansen*

Vanaf het einde van de 16e eeuw waren de handel en de scheepvaart vanuit de Republiek der Verenigde Neder-

landen naar Azië op gang gekomen. Diverse factoren hebben daaraan bijgedragen, zoals nieuwe geografische kennis, betere navigatietechnieken, het financieel-bestuurlijke talent van de Zuid-Nederlandse immigranten, de opkomst van Amsterdam als stapelmarkt en de groeiende vraag naar tropische producten. De aantrekkelijke perspectieven die de nieuwe handel leek te bieden, zorgden echter voor onderlinge twisten tussen Hollandse en Zeeuwse reders en maatschappijen. Onder druk van de Staten-Generaal kwamen zij uiteindelijk tot elkaar. Dat resulteerde in de oprichting van de VOC. De Staten-Generaal stelden in 1602 het octrooi vast, waarin zij de VOC voor de duur van 21 jaar het monopolie verleenden op de handel en de scheepvaart op Azië via Kaap de Goede Hoop en door de straat van Magelhaes.

Opvallend vanuit huidig perspectief is dat de VOC verdragen mocht sluiten met vreemde mogendheden, staten de oorlog mocht verklaren en dat zij recht sprak over het personeel van de compagnieën

Hoewel de beteugeling van de onderlinge concurrentie de hoofdreden vormde voor het creëren van een monopolie op de zeeroutes naar Azië, speelden bij de octrooiverlening ook het creëren van een gezamenlijk front tegen de Spanjaarden en het bieden van tegenwicht

aan de Engelse East India Company (opgericht in 1600) een rol. De latere Nederlandse koloniale macht in Azië is op de 'veroveringen' van de VOC gebaseerd. Opvallend vanuit huidig perspectief is dat de VOC in naam van de Staten-Generaal soevereine bevoegdheden uitoefende in de overzeese gebiedsdelen. Zij mocht verdragen sluiten met vreemde mogendheden, staten de oorlog verklaren en zij sprak recht over het personeel van de compagnie. Bovendien beschikte zij over eigen land- en zeekrachten.

Bij de oprichting van de VOC in 1602 kwam er een algemene oproep om te investeren. Vele, ook minder gegoede burgers, onder wie zich een slager, een bakker, een brouwer en een 'dienstmaecht', deden dat

De VOC kende een kamerstructuur die voortvloeide uit de politieke en economische inrichting van de Republiek. Met name de Staten en steden van Holland en Zeeland wensten hun machtsposities in de VOC weerspiegeld te zien. Het algemene beleid van de VOC werd bepaald door een vanuit de kamers samengesteld centraal college, de Heren Zeventien. Zij besloot ten aanzien van de scheepsuitredingen, de benoeming van hoge functionarissen, de dividenduitkering, de samenstelling van het financiële jaaroverzicht en andere financiële aangelegenheden en handelszaken (zoals het vaststellen van de datum van de verkoop van de binnengekomen goederen).

Bij de oprichting van de VOC in 1602 kwam er een algemene oproep om te investeren. Vele, ook minder gegoede burgers deden

* C.D.J. Bulten is universitair docente ondernemingsrecht bij het Van der Heijden Instituut, Radboud Universiteit Nijmegen. C.J.H. Jansen is hoogleraar Rechtsgeschiedenis en Burgerlijk recht aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

dat. Zo waren er alleen al in Amsterdam 466 participanten, die minder dan 1000 gulden hadden belegd in de VOC, onder wie zich een slager, een bakker, een brouwer en een 'dienstmaeght' bevonden. Deze participanten (de aandeelhouders) belegden via een kamer. Het belegde geld vormde een permanent aandelenkapitaal. De aandelen waren vrij verhandelbaar op de beurs, tegen een beurskoers in 'punten'. Er waren echter geen verhandelbare aandelebewijzen. Na een geslaagde transactie dienden de koper en verkoper zich te vervoegen bij de kamer. In het registerboek (het 'aandeelhoudersregister') werd de naam van de nieuwe eigenaar ingeschreven en daarmee was de overdracht compleet.

In 1610 (of 1611: dat is niet helemaal duidelijk) vond de eerste uitkering plaats, niet in geld, maar in foelie. Nadien werd er nog dividend uitbetaald in de vorm van peper, nootmuskaat en kruidnagel

Het kwam om bestuurspolitieke redenen helaas nog wel eens voor dat de participanten dividend ontvingen, hoewel een uitkering vanuit bedrijfseconomisch perspectief onverantwoord was. De aandeelhouders van het eerste uur moesten overigens enkele jaren wachten, voordat zij dividend ontvingen. In 1610 (of 1611: dat is niet helemaal duidelijk) vond de eerste uitkering plaats, niet in geld, maar in foelie. Nadien werd er nog dividend uitbetaald in de vorm van peper, nootmuskaat en kruidnagel. Vreemd genoeg stond de winstuitkering regelmatig los van de daadwerkelijke behaalde winst. Zodra de boten terugkeerden, schatten de Heren Zeventien de waarde van de voornamelijk uit specerijen bestaande lading. Het dividend werd hierop gebaseerd, vastgesteld en uitgedeerd. Pas nadat alle goederen waren geveild en verkocht, werd de uiteindelijke opbrengst bekend.

Naast participanten kende de VOC per kamer bewindhebbers. Zij waren verantwoordelijk voor de uitvoering van het door de Heren Zeventien ontwikkelde beleid. De benoeming vond plaats of door het stadsbestuur (zoals het geval was in de kamer Amsterdam) of door de Staten van de provincie (die van Zeeland benoemden bijvoorbeeld de Mid-

delburgse bestuurders). Ondanks pogingen van de participanten invloed te krijgen op de benoemingsprocedure, bleef het gebruik om de bewindhebber voor de duur van de onderneming te benoemen.

De participanten hadden nauwelijks controle op het (financiële) beleid of anderszins zeggenschap in het bestuur van de compagnie. Dit schoot Isaac Le Maire, een rijke koopman, in het verkeerde keelgat

De bewindhebbers waren de eigenlijke bestuurders van de VOC en 'runden het bedrijf'. Zij zorgden voor de equipage van de schepen, regelden bemanning en bestemming, verhandelden de ingevoerde waren en waren verantwoordelijk voor de (financiële) administratie. Overigens participeerden de bewindhebbers zelf ook voor flinke bedragen in de compagnie en profiteerden zij dus eveneens van de uitgekende dividenden.

De VOC wordt tegenwoordig gezien als de eerste kapitaalvennootschap en is dus een voorloper van de huidige NV. Het kapitaal werd verschaft door de participanten en de leiding werd uitgeoefend door de bewindhebbers

De participanten hadden nauwelijks controle op het (financiële) beleid of anderszins zeggenschap in het bestuur van de compagnie. Dit schoot Isaac Le Maire in het verkeerde keelgat, gezien zijn brief van 24 januari 1609 aan Johan van Oldenbarnevelt, de leider van de Republiek en een van de medeoprichters van de VOC. Le Maire was een rijke koopman die voor veel geld had geparticipeerd, maar tot dan toe geen cent had teruggezien van zijn investering. Als een echte activistische aandeelhouder pleitte hij er dan ook voor om de VOC op te heffen, en de vrijvallende gelden terug te geven aan de aandeelhouders. Hier wilden de Staten-Generaal echter niets van weten. Zij verlengden het aan de Compagnie verleende monopolie. Ook kreeg Le Maire niet het door hem verlangde

inzicht in de financiële gang van zaken. Aan de VOC werd een vrijstelling verleend ten aanzien van de verplichting om de tienjarige jaarrekening te publiceren. Met Le Maire liep het financieel slecht af. Hij heeft de twijfelachtige eer bekend te staan als een van de eerste speculanten *a la baisse*. Met zijn wijze van (wind)handel in aandelen VOC daalde de koers sterk. De bewindhebbers waren razend. Op hun verzoek verboden de Staten-Generaal deze vorm van speculeren. Le Maire verloor meer dan anderhalf miljoen gulden.

Was de VOC eens het symbool van Nederlandse ondernemingszin en vitaliteit, haar bestaan doofde roemloos uit als een nachtkaaars

De VOC wordt tegenwoordig gezien als de eerste kapitaalvennootschap en is dus een voorloper van de huidige NV. Het kapitaal werd verschaft door de participanten (de aandeelhouders) en de leiding werd uitgeoefend door de bewindhebbers (de bestuurders). Een van de belangrijkste kenmerken van de NV is de beperking van de aansprakelijkheid. Een aandeelhouder is niet persoonlijk aansprakelijk voor hetgeen in naam van de vennootschap wordt verricht, aldus art. 2:64 lid 1 BW. De bestuurders binden bij hun handelen niet zichzelf, maar zij vertegenwoordigen op grond van art. 2:130 lid 1 BW de vennootschap. Voor de VOC golden soortgelijke regels. De participanten hadden met de volstorting van hun aandeel aan hun verplichtingen voldaan; zij

waren van verdere aansprakelijkheid bevrijd. De beperking van de aansprakelijkheid van de bewindhebbers werd in een aparte bepaling in de eerste octrooi van de VOC opgenomen. Indien een derde een vordering had op de VOC, was de regel dat hij 'geene Bewinthebbersen hare personen, ofte goederen sal mogen belasten'. Zo konden deze 'bestuurders voor het leven' zich bezighouden met maar één ding: de lucratieve handel in specerijen uit Azië.

Het slotakkoord van de VOC kwam in 1798. Op grond van art. 247 en 248 van de Bataafse Staatsregeling van 1798 nam de nieuwe Republiek alle rechten en plichten (schulden) van de VOC over. De aandeelhouders zouden schadeloos worden gesteld. Die schadeloosstelling is nooit gekomen. Was de VOC eens het symbool van Nederlandse ondernemingszin en vitaliteit, haar bestaan doofde roemloos uit als een nachtkaaars.

Literatuur

- E.J.J. van der Heijden, *De ontwikkeling van de naamloze vennootschap in Nederland vóór de codificatie* (diss. Utrecht), Amsterdam 1908;
- Asser-Maeijer 2-III (2000) nr. 1;
- F.S. Gaastra, *De geschiedenis van de VOC*, Zutphen 2002;
- M. Witteveen, *Een onderneming van landsbelang. De oprichting van de Verenigde Oost-Indische Compagnie in 1602*, Amsterdam 2002;
- H.J. den Heijer, 'De geotrooieerde compagnie. De VOC en de WIC als voorlopers van de naamloze vennootschap', *Ars Notariatus* 128, Stichting tot bevordering der notariële wetenschap Amsterdam, Deventer 2005;
- 'VOC had 400 jaar geleden al activistische aandeelhouders', *NRC Handelsblad* 28 januari 2009;
- E. Gepken-Jager, G. van Solinge & L. Timmerman (red.), *VOC 1602-2002. 400 Years of Company Law, Law of Business and Finance. Volume 6*, Deventer 2005.